



*Journal of Analytic Divinity*  
*International Refereed Journal*  
E-ISSN: 2602-3792  
*Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 226-248*



**Kur'an'da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-  
Sosyal Boyutları**

Psycho-Social Dimensions of Societies' Reactions Against Difficulties in the Quran

**Zeynep Atalay**

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi  
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, zeynepatalay06@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1857-0178>

**Makale Bilgisi | Article Information**

**Makale Türü / Article Type:** Derleme Makale/ Review Article

**Geliş Tarihi / Date Received:** 02 Ocak/ January 2021

**Kabul Tarihi / Date Accepted:** 13 Nisan/ April 2021

**Yayın Tarihi / Date Published:** 15 Nisan /15 April 2021

**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** İlkbahar-Nisan/ Spring-April

**DOI:** 10.46595/jad.883690

**Cite as / Atıf:** Atalay, Zeynep. "Kur'an'da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-Sosyal Boyutları", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 226-248.

**İntihal:** Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

**Plagiarism:** This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

**Web:** <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

**Copyright ©** Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

### Öz

Tarih boyunca toplumlar farklı zaman ve mekanlarda hayatlarını sürdürürken çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu zorluklar hem beşerî hem de ilahi nitelikte meydana gelmiştir. Bireysel sınanmanın var oluşu gibi toplumsal sınanmanın da kaçınılmaz oluşu Kur'an'ın bütününde kadim ümmetlerin sınanmalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal sınanmalar tarihte Allah'ın milletleri, kavimleri, ümmetleri çeşitli şekillerde imtihan etmesiyle gerçekleşmiştir. Zorluklarla başa çıkma ve irade göstermede toplulukların takındıkları tavır ve tutumlar farklılık göstermektedir. Kur'an'da musibetler karşısında olumlu tavır sergileyenler sabredenler, teslimiyetçiler olarak nitelendirilirken, olumsuz tavır içinde olanlar isyan edenler, şikâyet edenler, sızlananlar olarak nitelendirilen tepki ve davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın konusu musibetler karşısında toplumların tepkilerinin psiko-sosyal boyutuna dikkat çekmektir. Çalışmanın amacı ise zorluklarla başa çıkma ve irade göstermede toplumların tutumlarının psiko-sosyal boyutlarını ayetler ışığında incelemektir. Bu çalışmada mikro yöntem bağlamında tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin Kur'anî boyutlarının sabretmek, teslimiyetçilik ya da isyan etmek ve şikâyet etmek üzerinde konumlandığı görülmektedir. Ayrıca toplumların tepkilerinin toplumu oluşturan bireylerin psikolojik durumları ve içinde buldukları psiko-sosyal durum etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunun yanında Kur'an'ın bireyin/toplumların zorluklar, musibetler karşısındaki tavrının sabır temelli davranış tipleri etrafında şekillenmesi gerektiğini vurguladığı anlaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Toplumsal sınanma, Başa Çıkma, Sabır, İsyân, Kur'an

### Abstract

Throughout history, societies have faced various difficulties while living in different times and places. These difficulties occurred in both human and divine nature. The inevitability of social testing, as well as the existence of individual testing, appears in the whole of the Quran with the tests of the ancient ummahs. Social tests have taken place in the history of God by testing the nations, peoples and ummahs in various ways. The attitudes and attitudes adopted by communities differ in coping with difficulties and showing willpower. In the Qur'an, those who show a positive attitude in the face of calamities are described as patient and submissive, while those who have negative attitudes appear as reactions and behaviors that are described as rebels, complainers, and mourners. The subject of this study is to draw attention to the psycho-social dimension of the reactions of societies to calamities. The aim of the study is to examine the psycho-social dimensions of societies' attitudes in coping with difficulties and showing willpower in the light of verses. In this study, historical documentation technique was used in the context of micro method. As a result, it is seen that the Qur'anic dimensions of the reactions of societies in the face of difficulties are based on patience, submission or rebellion and complaint. In addition, it is seen that the reactions of societies are shaped around the psychological conditions of the individuals who make up the society and the psycho-social situation they are in. In addition, it was understood that the Quran emphasized that the attitude of the individual / societies against difficulties and calamities should be shaped around patience-based behavior types.

**Keywords:** Social Testing, Coping, Patience, Rebellion, Quran

## Giriş

İnsanoğlu yaratıldığı günden son nefesini verdiği güne dek hayatın akışına kapılmış bir şekilde arzu ettiği hayatı yaşamak için çaba sarf eder. Hiç şüphesiz bu süreçte pek çok sıkıntı ile karşı karşıya gelebilir. Karşılaştığı zorlukların meydana getirebileceği olumsuz sonuçlardan korunma ve içinde bulunduğu durum ile başa çıkma amacıyla birtakım bilişsel, duygusal veya davranışsal etkinliklere başvurur. Başına gelen sıkıntılı süreci hayra ya da şerre yorması bilişsel, yaratıcıya öfkelenmesi ya da ona güvenmesi duygusal, zorluklarla başa çıkma adına dua ya da ibadet etmesi davranışsal etkinlikler olarak nitelendirilebilir (Ayten, 2012, 42).

Zorluklarla karşılaşma hali olan sınanma, yeryüzünde meydana gelen birey ve toplumlar için zorunlu bir süreçtir. Sınanma süreci ayrıştırıcı, arındırıcı, tekâmül ettirici bir özelliğe sahiptir. Sınanma bireylerin içinde bulunduğu yer ve duruma göre farklılaşabilir, toplumların yer ve durumuna göre değişebilir. Değişmeyen tek şey kendisiyle imtihan olunan şeyin bu ayrışmayı sağlamasıdır (Küçük, 2006, 144). İnsanoğlu sıkıntılarını aşmak için mücadele etmeye, zorlukları aşmaya, irade göstermeye ihtiyaç duyar. Zorluklarla başa çıkmayı öğrenen insan bir sonraki zorlukta daha tecrübeli olarak yoluna devam eder.

İnsanoğlu huzurlu ve dengeli bir yaşam arayışı içinde olduğundan karşılaştığı zorluk ve sıkıntılarla başa çıkmada zorlanabilir. Karşılaşılan zorlukları her insan kendi benliğine göre algılayıp anlamlandırmaya çalıştığı için zorlukların birey üzerindeki etkisi ve bunun sonucunda ortaya çıkan tepki farklılık gösterebilir. Farklı durumlarda bireyler arası farklı tepkilerin verilmesi normal olduğu gibi aynı durumda farklı tepkilerin ortaya çıkması da normal olarak görülen bir durumdur (Pinker, 2003).

Hayatın zorluklarıyla karşılaşan bireylerde sabretme, tahammül etme bir başa çıkma yöntemi olabileceği gibi şikâyet etme ve sızlanma da gerçekleşebilecek bir ihtimaldir. Her insanın anlamlandırma şekli farklı olması yaşanan zorlu süreçlere verilen tepkilerin de farklı olmasına neden olabilir. Karşılaşılan sıkıntılı durum veya olaylar karşısında dini inanç ve öğretiler önemli rol oynamaktadır. Zorluklarla başa çıkma olarak Kur'an'da pek çok kavram bulunur. İtaat, teslimiyet, metanet, tahammül ve sabır bu kavramlardan bazılarıdır. Başa gelebilecek musibetlere dayanma gücü bulabilmenin en güçlüsü olan sabır, hem bireylerin hem de toplumların başlarına gelecek musibetler karşısında başvurduğu temel bir olgudur. Sabır kişiye karşılaştığı sıkıntılar karşısında mücadelecisi bir tavır sergilemesine ve zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olur (Doğan, 2016, 60). Kur'an'da sabır kavramı, insanın doğru ve hayırlı bir yolda karşısına çıkan zorluklara karşı dayanıklı olmasını, direnmesini, mücadele etmesini ifade eder. Ancak bu kavram günümüzde asıl manasından uzaklaştırılıp toplum tarafından baskıya boyun eğme, olumsuzlukları kabullenme, karşılığını ahirete bırakma olarak algılanabilmektedir.. Kur'an'ın böyle bir sabır anlayışını doğrulaması ise mümkün değildir (Özsoy-Güler, 2005, 433).

Sabırsızlık, acelecilik, doyumsuzluk, ben merkezilik gibi özellikler zorluklarla başa çıkmayı zorlaştıran kişilik özelliklerindedir (Tarhan, 1998, 45). Kur'an'da sabırsızlık kavramı, nefsin istek ve arzularına sabredemeyen, ihtiraslarını kontrol edemeyen



anlamında kullanılıp, tahammülsüzlüğü ifade eder. Böyle bir sızlanma, yakınma hali Kur'an'da yerilen bir davranıştır (Demirci, 2002, 267-268).

Kur'an'da sabır, toplumsal sınanma, başa çıkma ve irade, ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Küçük'ün (2006) *"Kur'an'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları"* adlı çalışmasında Kur'an'da örnekleri bulunan toplumsal sınanmalardan, boyutlarından, sonuçlarından bahsedilmiş ve peygamberlerin nasıl sınanırları, kendilerinin ve kavimlerinin sınanma karşısındaki tavrının ne olduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Karagöz'ün (1996) *"Kur'an'a Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum"* adlı çalışmasında toplum açısından musibetlerin çeşitlerinden, toplumların musibetlere maruz kalmasının sebeplerinden bahsedilmiş ve musibete uğrayan toplumların kıssaları hakkında bilgiler verilmiştir. Temizkan'ın (2012) *"Kur'an'da Sabır"* adlı çalışmasında Kur'an'da sabır, sabrın önemi, sabra duyulan ihtiyaç konuları ele alınmış ve sabrın psikolojik tahlili yapılmıştır. Aynı zamanda Kur'an'da adı geçen peygamberlerden sabır örnekleri verilmiştir. Tok-Kahraman'ın (2019) *"Cahiliyye'den İslam'a Sabır Kavramı"* adlı çalışmasında İslam'ın ilk dönemlerinde müşriklerin müslümanlar üzerindeki baskısı karşısında müslümanların tavrından ve peygamberlerin sabır örneklerinden bahsedilmiştir. Tokur'un (2018) *"İmtihan Psikolojisi"* adlı çalışmasında imtihan kavramının mahiyetinden, imtihan edilen varlık olan insanın özelliklerinden ve insanın imtihan sürecindeki anlam arayışından bahsedilmiştir. Doğanay'ın (2019) *"Psikolojik Açıdan Hayatın Zorlukları Karşısında Dini İnanç ve Sabır: Nitel Bir Çalışma"* adlı çalışmasında zorluklarla başa çıkmada sabrın öneminden, başa çıkma stratejilerinden ve başa çıkmada zorlanan insan tiplerinden bahsedilmiştir. Doğan'ın (2016) *"Sabır Psikolojisi-Pozitif Psikoloji Bağlamında Nitel Bir Araştırma"* adlı çalışmasında başa çıkma ve sabır ilişkisinden, sabrın etkisi, işlevi ve sonuçlarından bahsedilmiş, dinlerde sabrın yerine dikkat çekilmiştir.

Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda Kur'an'da toplumların karşılaştığı zorlukların konu, boyut ve sonuçlarından, toplumların zorluklarla, musibetlerle karşı karşıya kalmalarının sebeplerinden, helak edilen toplumlardan, zorluklarla başa çıkma yollarından bahsedilse de toplumların zorluklar karşısındaki tepkilerinin psiko-sosyal boyutlarına dair bir araştırma yapılmadığı görülmüştür. Zorluklar karşısında insanların övülen davranış olan sabır kavramıyla ve yerilen davranış olan isyan ve şikâyet kavramıyla alakalı pek çok çalışmaya rastlanılmış ancak bu çalışmalarda toplumların zorluklar karşısında sabır veya isyan temelli davranış sergilemelerinin psiko-sosyal boyutları üzerinde durulmamıştır. Bizi bu çalışmayı yapmaya yönelten sebep de budur.

Çalışmanın amacı zorluklarla başa çıkma ve irade göstermede toplumların tutumlarının psiko-sosyal boyutlarını a) sabredenler b) teslimiyetçiler c) isyan edenler d) şikâyet edenler bağlamında incelemektir. Bu bağlamda toplumların zorluklarla mücadele etmedeki yönelimleri nelerdir? Zorluklar karşısındaki tepkileri nelerdir? Tepkilerinin psiko-sosyal boyutları nelerdir? sorularına cevap aranması hedeflenmektedir.

Bu çalışma tarihsel dokümantasyon tekniği bağlamında yürütülmüştür. Dokümantasyon tekniği araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılırken psiko-sosyal açıdan doğru bilgi vermek amacıyla sosyoloji kitapları, psikoloji kitapları, din psikolojisi kitapları, meal ve tefsir kitapları, konu ile ilişkili sözlük ve makalelere başvurulmuştur. Çalışmada öncelikle kişilerin veya toplumların yaşamları boyunca karşılaştıkları zorluklara karşı tutumlarını, bu tutumlarının psiko-sosyal boyutunu, başa

çıkma kavramının Kur'an-î bağlamını ve Kur'an'da zorluklarla başa çıkma ile ilgili kavramların zikredildiği ayetler ışığında zorluklar karşısında toplumların tepkileri kategorileştirilerek tepkilerin psiko-sosyal boyutlarına dikkat çekilmiştir. Bu çalışma zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin ne olduğu ve ne şekilde olduğunu ortaya koyarak alanda yapılan diğer çalışmalardan ayrılmış, toplumların tepkilerinin psiko-sosyal boyutlarını ele alarak bu alana katkı sunmaya çalışılmıştır.

## **1. Zorluklarla Başa Çıkma ve Başa Çıkma Yolları**

### **1.1. Zorluklarla Başa Çıkma**

İnsan dünya hayatında sıkıntılı, stresli pek çok olay ve durumla karşılaşabilir. Başa çıkma, bireyi aşan ve bireyi yıpratıcı, iyilik halini tehlikeye sokan, kapasitesini azaltıcı ve zorlayıcı olarak değerlendirilen iç ve dış özel durumlarla mücadele etmek için sürekli değişen bilişsel ve davranışsal çabalar olarak tanımlanmaktadır (Lazarus- Folkman, 1984, 141; Ekşi, 2001, 19). Daha kısa bir ifade ile başa çıkma zor zamanlarda sergilenen anlam arayışıdır. Kişinin başa çıkma yeteneğini aşan, anlamlandırma sürecini zorlaştıran olaylarla başa çıkmada en önemli unsur hazır olmaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim herkesin farklı şekillerde imtihana tâbi tutulacağını söyleyerek (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2009, el-Bakara 2/155), bunu tarihsel gerçeklerle destekleyip muhatabına sunarak zorluklara hazır olma açısından yol göstericidir. Kur'an'ın bu hazırlığı pek çok yerde kıssalar ile yaptığı söylenebilir. Daha önceki kavimlerden benzer örnekler verilerek birçok hususta Müslümanlar teselli edilmiştir (Sıcak, 2018, 43-63).

Pargament (1997) insana zorluk, darlık veren durumlarla ilgili başa çıkmanın olumlu ve olumsuz şekillerini tanımlamıştır. Ona göre faydalı başa çıkma yöntemi olumlu ve etkili iken zararlı başa çıkma yöntemi olumsuz ve etkisizdir. Dini başa çıkma stratejisinde "Bu olay ile Tanrı'nın bana nasıl güç vereceğini görmeye çalışırım" ifadesi olumlu iken, "Tanrı tarafından cezalandırılmayı hak edecek ne yaptığımı düşünürüm" maddeleri olumsuz dini başa çıkmaya örnek verilebilir. Kur'an'da zorluklar karşısında bireylerin ve toplumların olumlu veya olumsuz tavırları yer alır. Peygamberlerin tebliğlerine kulak veren inananlar iman ederek musibetlere karşı tavrı olumlu olup sabırlı davranırken (el-Bakara 2/156, el-Hac 22/35) inkarcıların musibetler karşı tavırları olumsuz yöndedir. Onların başına gelenler hakkında sabredip, ibret alıp, tövbe etmediklerinden bahsedilir (et-Tevbe 9/126).

### **1.2. Başa Çıkma Yolları**

Başta çıkma insanların yaşamın zorluklarına karşı bilişsel, duyuşsal veya duygusal yollarla tavır sergilemesi anlamına gelir. Karşılaşılan sorunların çözümünde kişinin sahip olduğu inanç ve dini pratikleri ona yardımcı olur. İnanan toplumların zorluklarla başa çıkmasında dinin etkili olduğu görülmektedir. Dini başa çıkma bireylerin yaşamı boyunca karşılaştığı zorluklarda dini inancından kaynaklanan bilişsel, duyuşsal veya davranışsal yollara başvurması ve mücadele ederken inancından destek almasıdır (Ekşi, 2001,26). Zorluklarla başa çıkmada bireyler/toplumlar çeşitli yaklaşımlarda bulunur. Bu yaklaşımlar kendini yeterli görme, kararı başkasına bırakma, Tanrı ile iş birliği yapma olarak sınıflandırılabilir Kendi kendini idare etme yaklaşımında karşılaşılan zorluklar, yaratıcıdan bir yardım beklenmeden kişisel imkanlar dahilinde çözüme kavuşur. Burada kendini



yeterli görüp ilahi bir güce gerek duymadan aktif bir tavır söz konusudur. Hayatta insanların şahsi gücünün yetebileceği ölçüde zorluklar meydana gelebileceği gibi şahsi gücünü aşan güç durumlarda meydana gelebilir. Bu durumda insan yetersiz ve sığınaksız kalabilir. Kararı başkasına bırakma yaklaşımında karşılaşılan zorluklarda yaratıcının müdahalesi beklenir. Kişi kendini yeterli görmeyerek yaşadığı sorunların çözümünü yaratıcıya bırakır. Yani teslimiyetçi bir tavır içinde olur. İşbirlikçi yaklaşımda karşılaşılan zorluklarda yaratıcı ile iş birliği yaparak zorlukların üstesinden gelinmeye çalışılır. Birey bu yaklaşım çerçevesinde karşılaştığı zorluklarla başa çıkarken hem bireysel olarak mücadele eder hem de yaratıcıdan destek ister. Bu tavır insanı mücadelecı, dayanıklı kıldığı için başa çıkma konusunda olumlu etki sağlamaktadır (Doğanay, 2019, 63-64).

## 2.Kur'an'da İnsan Grupları ve Toplumsal Sınanma

### 2.1. Kur'an'da İnsan Grupları

Kur'an'da sosyoloji literatüründe yer alan topluluk ve toplum manasında kullanılan kavramların karşılığı niteliğinde kavim, ümmet gibi kavramlara dikkat çekilir. Geçmiş medeniyetler kavim, ümmet, millet gibi kavramlarla ifade edilir ve peygamberlere izafe edilen toplumlar da bu kavramlarla zikredilir (el-Bakara 2/60, Hûd 11/89).

Kur'an'da insan topluluklarını ifade etmek adına en çok kullanılan kavram olan kavim; kalmak, ayakta durmak, manalarına gelmektedir. Kur'an'da kavim kavramı sosyolojik anlamda insan topluluğunu, grup veya halkı ifade etmek için kullanılmıştır (Şentürk, 2002, 69). Kur'an'da kavim sözcüğü en yaygın kullanımıyla toplumsal manada topluluk kavramını karşılar. Aynı zamanda hem sosyal grup veya kategorik olarak farklılıklar için hem de soy, dil, töre, kültür birliğini sağlamış topluluklar için kullanılır (Hançerlioğlu, 1986, 233; Keskin, 2003, 59). Kur'an'da ifade edilen kavim kavramı insanlar arası ilişkilerin samimi olması ve manevi yaptırım gücünün varlığı açısından cemaat tipi toplumlara benzetilebilir. Bu samimi ilişkilerin temeli soy, dil, töre, inanç ve kültür birliği gibi fertleri birbiriyle ilişki halinde tutan ortak noktaların artmasıyla sağlanır. Bu sebeple toplumu ilgilendiren olumlu veya olumsuz olaylar karşısında ortak bir tavır takınmayı da kolaylaştırmaktadır (Küçük, 2006, 26).

Kur'an'da peygamberlerle birlikte zikredilen ümmet kavramı; insanların kendi iradesiyle veya zorunluluk sonucu aynı yer ve zamanda ortak bir gaye ile bir arada bulunan topluluk manasına gelir (Küçük, 2006, 21). Kur'an'da ümmet kavramı kendi bağlamına uygun özel kullanımlar çerçevesinde ifade edilir. Ayetlerde din, ideoloji, din ve şeriatın üyeleri anlamında kullanılmaktadır. Kur'an'da peygamberlere gönderilen her topluluk ümmet olarak isimlendirilmektedir (el-En'âm 6/42, Yûnus 10/47). Geniş bir toplum yapısını hedef alan Kur'an küçük sosyal gruplar yerine geniş ve daha kapsamlı olan ümmet olgusunu öne çıkarmıştır.

Kur'an'da millet kavramı farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır. En çok karşımıza çıkan formuyla örneğin "Millet-i İbrahim" ifadesi İbrahim'in din, yol ve gidişatı anlamına gelir. Genel anlamda millet yol, gidişat, insanları bir arada tutan şey manasıyla Kur'an'ın insanlar arasındaki toplumsal dayanışma ve yardımlaşma konularındaki birlikteliğini ifade eder. Millet kavramı sosyoloji literatüründe de yer alır ancak Kur'an'daki millet kavramıyla arasında fark bulunur. Kur'an'da toplumsal uyumu sağlayıp bunu yol edinişe millet, bunu

sağlayanlara ehl-i millet denirken sosyolojide uyumu sağlayan toplumlar için millet kavramı kullanılmaktadır (Küçük, 2006, 20).

## 2.2. Kur'an'da Toplumsal Sınanma

Toplumsal sınanma Allah'ı ümmet, millet ve kavimleri birtakım olaylarla karşılaştırmasıyla meydana gelmiştir. Toplumlar kendilerine gönderilen peygamberlere karşı olumlu/olumsuz tavırları, musibetler karşısındaki davranışları onların toplumsal sınanmaları olarak nitelendirilir. İlahi nitelikli bir olay olan sınanma, Kur'an'da imtihan, bela ve fitne kelimeleriyle kullanılmaktadır. İnsanlar karşılaştıkları musibetleri yorumlarken bela, fitne ve sabır kavramlarından yararlanırlar. İnsan hayatı bir sınav olup sınavın sonucu bireyin kendi tercihine bağlı şekillenir (Yüksel, 2020, 121-143). Bireysel sınanma olduğu gibi toplumsal sınanma da kaçınılmazdır. Kur'an'ın bütünlüğüne baktığımız zaman yeryüzünün hem bireysel hem de toplumsal alanda sınanma için kurgulandığı görmekteyiz. Bunun gereği olarak Kur'an'dan hareketle kadim ümmetlerin değişik şekillerde sınanmış olduğu görülmektedir. Nitekim insan ve toplumlar diğer yaratılmışlardan farklı vasıfta oldukları için sınanma zorunlu bir durumdur (Küçük, 2006, 140-144).

Toplumların tarihsel süreç içerisinde karşılaştıkları çeşitli zorluklar kıssalar içerisinde yer alır. Bu kıssalar aracılığıyla insanın ibret alarak düşünmesi amaçlanmış, sosyal yapının değişmesine rağmen ilahi hedeflerin değişmez olduğuna dikkat çekilmiştir (Şimşek, 1993, 71). Anlatılan kıssalarda toplumların tarihsel süreç içinde karşılaştıkları sosyal olaylar ve bu olayların değişmeyen özellikleri belirtilmektedir. Değişmeyen, süreklilik taşıyan değerlerin ise fıtrat temelli özellikler olduğu ifade edilmiştir (Güngör, 2007, 173, 190).

Toplumsal sınanma; toplumsal boyutu olan, toplumun gidişatını etkileyen, toplumun olumlu/olumsuz iradesi, davranışı, tavır ve tutumu olarak algılanabilir (Küçük, 2006, 146). Tarihe baktığımızda toplumsal sınanmanın Allah'ın, milletleri, kavimleri çeşitli şekillerde imtihan etmesiyle gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Toplulukların gönderilen peygamberlere karşı olan olumlu/olumsuz tepki veya davranışları onların toplumsal sınanmalarıdır. Kur'an'da kişilerin başlarına gelen musibetleri doğru anlamlandıramayan kişilerden bahsedilir. Bu tip kişiler bir zorlukla karşılaştıklarında sorumluluk kabul etmeyip başkasını suçlama eğilimi içindedirler. Örneğin sınanan bir toplum olan Salih (a.s.)'in kavmi; peygamberleri ve onun getirdiklerini inkâr ederek olumsuz bir tavır sergilemiştir. Başlarına gelen musibetin sorumluluğunu üstlenmeyerek musibetin sebebinin Hz. Salih ve ona inanan müminler olduğunu iddia etmişlerdir. Bu durum (en-Neml 27/47). Bu ayet kavmin sınanma karşısında olumsuz tavır sergileyerek küfre girdiğinin topluluğun bir inkâr psikolojisi içinde olduğunun bir göstergesidir. Netice itibarıyla toplumların musibetlerle karşılaştığındaki tepkilerinden biri olarak sorumluluğu başkalarının üzerine atma yolunu tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

Toplumsal sınanmaya bir örnek de İsrailoğullarıdır. Talut ve Calut kıssasında anlatıldığı üzere (el-Bakara 2/246-251), İsrailoğulları önce savaşa çıkma emriyle sonra da su içme yasağıyla imtihan edilmişti. Ayette geçen "...içlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler..." şeklindeki ifade, onların çoğunun olumsuz tavır sergileyerek sınanmayı



kaybettiğini göstermektedir (Küçük, 2006, 147-149). İsrailoğulları karşılaştıkları bu sınanma neticesinde aceleci davranarak kısa süreli de olsa bir sabır göstermediklerini görmekteyiz. İnsanın fitratında hiç şüphesiz acelecilik vardır (el-Enbiyâ 6/37). Ancak insanın bu fitri özelliği kötülüğe davet çıkarabilir. Kur'an'da yer alan bu örnekten hareketle toplumların musibetler karşısındaki tepkilerinden birinin acelecilik olduğunu söyleyebiliriz.

Sınanan toplumların tepkileri olumlu nitelikte de olabilir. Nitekim Kur'an'ın tavsiye ettiği de budur (el-Bakara 2/155). Cahiliye Dönemi toplumsal sınanmanın şiddetli olduğu bir dönemdi. Müşrikler Müslümanlara hem fiili hem de sözlü müdahalelerde bulunuyorlardı. Onlar için tavsiye edilen şey sabırdı. Neticede Cahiliye dönemindeki imtihan olan bireyler musibetler karşısında olumlu tavır sergilediler, isyan etmediler, mücadeleyi bırakmadılar, dua ile sabrettiler. İmtihanın ağır olduğu bu dönemde sabır kavramı yaratıcıya itaat edip her türlü zulüm ve işkenceye isyan ederek cahiliye zihniyetinden kurtulup kendini kurtarma çabası olarak nitelendirilmektedir (Tok-Kahraman, 2019, 87-116). Cahiliye dönemindeki mümin topluluğun bu tavrı musibetler karşısında başa çıkma stratejisi olarak sabrın, dua ve tevekkülün öne çıktığını göstermektedir.

### 2.3. Kur'an'da Musibetler Karşısında Topluların Tutumları

Tutum, bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimdir (Smith, 1968). Ancak bireye atfedilen bir eğilim olan tutum, doğrudan gözlemlenebilen bir özellik değil, bireyin gözlemlenebilen davranışlarından çıkarım yapılarak bireye atfedilen bir eğilimdir. Yani tutum gözlemlenebilen bir davranış değil, davranışa hazırlayıcı bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı-Cemalcılar 2014, 130). İnsanların hayatını yönlendirmesi tutum ve davranışlarını kontrol edebilmesi önemlidir.

Kur'an'ın bütününe baktığımızda insanoğlunun sürekli muhatap olduğu musibetlerin hem bireysel hem de toplumsal olabileceğini görmekteyiz. Geçmişte birçok toplum çeşitli musibetlerle sınanmış, bazıları darlık ve yokluk içinde helak olurken bazıları da bolluk ve refah içinde helak olmuştur (er-Rûm 30/9, es-Secde 32/26, el-Mü'min 40/82). Kur'an-ı Kerim geçmiş toplumların karşılaştığı musibetlerden bahsetmiş, kimi toplumların musibetler karşısında sabırlarının güçlü olduğunu haber vererek (en-Nahl 16/41) musibetler karşısında olumlu tavır sergileyenleri de övmüştür (Âl-i İmrân 3/146). Bunun yanında kimilerinin de musibetlere karşı sabırlı olmayıp isyana daldıklarını bildirmiştir (eş-Şuarâ 42/190). Mümin topluluklar hicret ettikleri zaman türlü musibetlerle, zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Müminlerin bu durum karşısında takındıkları tutum sabırlı davranıp; sıkıntılarını, üzüntülerini Allah'a havale etmektir. Onlar "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır." (el-Bakara 2/214) ayetine dayanarak her toplumun musibetle deneneceğini bilerek musibetler karşısında bilinçli davranmışlardır (Kara, 1998, 42-44).

Allah insanoğlunu çeşitli musibetler, zorluklar ile imtihana tâbi tutmaktadır. Olumsuz durumları ifade etmede kullanılan imtihan kavramı, Kur'an'da yer aldığı şekliyle insanın dünya hayatındaki gelişim süreci boyunca karşılaştığı zorluklar, musibetler



karşısında nasıl tepki verdiğini, nasıl başa çıktığını ölçmek için üst otorite tarafından meydana gelen bir sınanma halidir. İmtihan olarak nitelendirilen sıkıntılar, zorluklar bireyin, kendi gerçekliği ile karşı karşıya gelmesi, kendisini, hayatı ve karşılaştığı olayları anlamlandırıp süzgeçten geçirmesini sağlar (Tokur, 2018, 28-30). İmtihan kavramı hayır ya da şer olarak, bireyin özünün, karakterinin ortaya çıkmasını sağlayarak kendisini, hayatı ve başına gelen zorlukları anlamlandırma açısından oldukça önemli bir olgudur (er-Razi, 1996, 234). İnsanlar yaşamları boyunca hayır veya şerle, nimet veya musibetle, varlık veya yoklukla imtihan olurlar. Bu imtihanda başarılı olmak ise sabırlı olmakla mümkündür (Temizkan, 2012, 42). Kişinin musibetler zorluklar karşısında sabretmesi, dayanması yaşadığı acılarla güçlenerek olgunlaşmasını, insanlaşmasını ve olgunlaşmasını sağlar. (Atalay, 2012).

Toplumlar musibetler karşısında ya sabreder ya da isyanda bulunur. Zorluklar karşısında isyanda bulunanlara örnek olarak kafir topluluklar, çeşitli belalarla denedikleri halde tövbe etmemiş, olaylardan ibret almamışlardır (et-Tevbe 9/126). Bir başka inkârcı topluluk olan Ashâbu'l-Uhdûd ise, Kur'an'da ateşli hendeklere Allah'a inananları atanlar olarak bahsedilmiştir (Bürûc 83/4-10). İslamiyet'ten önceki bir devirde müminleri dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklere atarak işkence edenleri ifade eder. Ashâbu'l-Uhdûd kıssası olarak bilinen olayda müminlerin sıkıntı ve zorluklar karşısında inançları uğruna başlarına gelen durum karşısında sabırlı ve dirençli oldukları görülmektedir (Eroğlu, 1991, 471). Bu kıssada yer alan ateş ehli başlarına gelen musibetler karşısında teslimiyetçi bir tavır gösterirken zalimce işkence edenler ise katı kalpli olarak nitelendirilebilir.

Musibetler Kur'an'da toplumların genel emir veya yasağa karşılık verdikleri tavır ve tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'ın indirildiği ilk dönemlerde Müslümanlar çeşitli baskı ve işkencelere maruz kalmış, nazil olan ayetlerle de onlara sabretmeleri emredilmiştir (el-Bakara 2/155). Örneğin Ashab-ı Kehf olarak adlandırılan, zalim bir hükümdarın döneminde yaşamış olan bir grup genç, hükümdarın kendisine karşı gelip başka bir inancı benimseyenlere ağır işkence ve zulüm uyguladığına tanık olmuş, hükümdarın yaptıklarına boyun eğmeyerek korkusuzca inançlarını dile getirmişlerdi. Onlar baskı ve zulüm karşısında uzleti seçmişlerdi (Yazır, 2015, 5/387). Baskılara, zorluklara karşı boyun eğmeyip belalara karşı dirençli davranmış, musibetlere karşı olumlu bir tavır sergilemişlerdi (Çiftçi, 2020, 325-330). Ashâb-ı Kehf'in zorluklarla başa çıkmada yaratıcı ile iş birliği yapma yolunu tercih ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü onlar zorluklar karşısında hem mücadeleci bir tavır sergileyip sabretmiş hem de Allah'a dua ederek yardım istemişlerdir (el-Kehf 18/10). Olumlu dini başa çıkma stratejilerinden biri olan dini yalvarma (dua), hayra yorma gibi davranışlar Ashâb-ı Kehf'in zorluklar karşısındaki tavrı olarak nitelendirilebilir. Nitekim olumlu dini başa çıkma, olumsuz durumların iyi bir bakış açısıyla değerlendirilerek işbirlikçi başa çıkmayı, yaratıcıdan manevi destek aramayı ifade etmektedir.

Toplumlar karşılaştıkları zorlu, sıkıntılı süreçler karşısında çeşitli tavır ve tutum içinde bulunurlar. İnsanların algıları birbirinden farklı olduğundan zorlukları, musibetleri algılama biçimleri de farklıdır. İnsanların olaylara bakış açısından kaynaklanan farklılık musibetler karşısındaki tepkilerde de çeşitlilik meydana getirebilir. Toplumların zorluklar



karşısındaki tutumu ele alındığında sabır temelli ve isyan temelli davranış tipleri olarak iki tip tasnife gidilir. Musibetler karşısında sabır temelli davranışlar olarak sabretmek, katlanmak, teslimiyet göstermek gibi öne çıkan davranış tiplerinin yanında isyan temelli davranış tiplerinde de isyan etmek, şikâyet etmek ve sızlanmak öne çıkan davranış tipleridir.

### **Sabır Temelli Davranış Tipleri**

#### **Sabredenler**

Sabır kavramı sözlükte; “bir kimseyi bir nesneden engellemek, alıkoymak, bir musibetle karşılaştığında isyan etmemek, yakınmamak, sızlanmamak” manasında olup (el-İsfahânî, 2002, 359), terim olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı, musibet ve belâlar karşısında direnç gösterme ve metanet” gibi manalara gelmektedir (Çağrı, 2008, 337; Önal, 2008, 441). Sabır yalnızca sıkıntı, musibet karşısında dayanma değil aynı zamanda gerçekleşebilecek bir olayı/olguyu kaygılanmadan bekleme ve başa gelen sıkıntı, musibet karşısında sızlanmayarak mücadele etme manasına gelir. (Uludağ, 1991, 408; Önal, 2008, 441-442). İngilizcede sabır kavramı “patience” kelimesiyle ifade edilip, sözlükte sabretme gücü, mücadele etmeyi gerektiren şeylere sabretme kapasitesi manasına gelmektedir. Aynı zamanda beklenen bir şeyin gecikmesi durumunda sessizliği muhafaza edip telaşa, heyecana kapılmamak da “patience” kelimesi ile ifade edilmektedir (Webster, 1984, 598). Sabır; kişinin musibet, dert, sıkıntı karşısında bireyin kızgınlık, isyan duyguları içerisine girmeden sızlanma ve sitemde bulunmadan başına gelen durumu sessiz ve sakin bir şekilde karşılamasıdır (Hökelekli, 2013, 117). Belalar ve zorluklar karşısında ılımlı olup ve her türlü zorlukta kişinin, sebat etmede kişinin gerekli güce sahip olması olarak tanımlanan sabır; insanların musibetler, zorluklar karşısında sabırlı ve güçlü olmayıp kolaylıkla endişelenmeye, kaygılanmaya başvurma anlamına gelen cezi’na (sabırsızlanmak) kelimesinin zıddıdır (Izutsu, 2013, 147). Sabır, Allah’tan başkasına şikâyet etmekten dili, kızmaktan kalbi, yüze ve dize vurmaktan ve elbiseleri yırtmaktan elleri menetmekten ibarettir (Cevziyye, 2005, 272). Bu yorumlara göre sabır insan iradesi dışında meydana gelen musibet, zorluk, sıkıntı veya bela anında öfke ve isyan duygularına kapılmadan, yakınmadan durumu sakin bir şekilde karşılamak ve mücadele etmek demektir.

Kur'an'da sabır kavramı çeşitli zorluklarla karşılaşan pek çok peygamberin kıssasında yer almıştır. Sorgulayıcı, araştırmacı bir kişilik özelliğine sahip olan Hz. İbrahim'in dünyadaki imtihan yolculuğu çetin geçmiştir. Hem babasını hem de kavmini doğru yola davet etmiş ancak başarılı olamamıştır. Hz. İbrahim kavminin cahillik ve zalimliklerine karşı sabırla mücadele etmeye devam etmiş, ateşe atılmasında dahi direncini yitirmeyerek duasında hem kendi hem kavmi hem de babası için iyilikler istemiştir (eş-Şuarâ 26/83-86). Evladını kurban etmekle imtihan olduğunda hem evladı hem de kendi isyan veya şikâyet duygularına kapılmadan tam bir teslimiyet ve sabır göstermiş, başlarına gelene rıza göstermişlerdir (es-Sâffât/102-106). Hz. İbrahim'in yaşamı boyunca zorluklar karşısında dini yakarıшта bulunarak, teselliyi yakarıшта bulunduğu yaratıcıda aradığı söylenebilir. Kur'an'da sabır ve tahammülün sembolü olan Eyyüb Peygamber geçirdiği ağır hastalık karşısındaki tutumundan dolayı bu şekilde anılır. O, hastalığa yakalandığında isyana düşmemiş, şikâyet etmemiş, başına gelene rıza göstermiştir. Psikolojik açıdan büyük bir imtihan olan hastalık, Hz. Eyyüb'ü Allah'a yöneltmiştir (el-Enbiyâ 21/83). Neticede de Hz. Eyyüb bu tavrının mükafatı olarak sağlığına, servetine ve ailesine kavuşmuştur (en-Nisâ 4/163, el-En'âm 6/84). Kişinin güç yetiremediği ağır ve zorlu durumlarda kendinden daha

güçlü bir varlığa yönelmesi oluşabilecek travmalara engel olabilir (Coşgun, 2019, 57). Ayrıca Hz. Eyyüb'ün karşılaştığı bu zorluk karşısında sabır tutumu sergilemesi onun kemale ermesini sağlamıştır (Yiğit, 2004, 360). Çeşitli sıkıntılarla karşılaşp zorlu bir hayat geçiren peygamberlerden biri olan Hz. Yusuf, hayatında dört büyük zorluk ile karşılaşmıştır. O, kardeşleri tarafından kuyuya atıldı (Yûsuf 12/8,10), Mısır'da köle olarak satıldı (Yûsuf 12/19-20), iftiraya uğradı (Yûsuf 12/25,27), senelerce zindanda kaldı. Tüm bu zorlukların karşısında gösterdiği sabır sayesinde birçok mükafat alarak köle olarak girdiği Mısır'a sultan oldu. O, sıkıntılar karşısında hiçbir zaman ümidini yitirmeyerek, derdini Allah'a arz etmiş, teselliye yaratıcıda arayarak duada bulunmuştur. Öte yandan Kur'an'ın birçok yerinde değişik şekillerde ele alınan Hz. Musa'nın Firavun tarafından çektiği zorluk alınacak ibretlerle doludur. Firavunun şiddetli zulüm ve baskı uyguladığı halka tebliğ için görevlendirilen Hz. Musa, bu süreçte çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Musa'nın mucizelerinin hepsini inkâr eden Firavuna ve onun baskılarına rağmen bir grup insan Hz. Musa'ya iman etmeyi tercih etmiştir (Yûnus 10/83). Tebliğ sürecinde karşılaştığı her zorluğa sabrederek, tahammül ederek çözüm yolunu yaratıcıda arayan Hz. Musa, kavmi ile birlik olarak içinde buldukları durumla başa çıkmaya çalışmıştır (Yûnus 10/88). Kur'an'da yer alan bu kıssalardan yola çıkarak zorluk hangi çeşit ve derecede olursa olsun üstesinden gelmenin sabır ile mümkün olduğunu; sabır tutumu sergilerken kişinin rıza, teslimiyet duygularına kapılarak mücadelecî bir tavır sergilediğini, aynı tutumda olan kişilerin birlik içinde olduğunu söyleyebiliriz.

İslam'ın ilk dönemlerinde müşrik toplulukların müminler üzerindeki baskısı sadece fiili değil aynı zamanda psikolojiktir. Müminler müşriklerin fiili ve psikolojik baskısı karşısında sabırlı davranıyor, kalplerindeki iman ile Allah'a ve elçisine itaat ederek zorluklara göğüs geriyorlardı. Kur'an'da müminler için musibet veya sıkıntılı bir anda teselli mahiyetinde Allah'a ve elçisine itaat edenlerin, sabredenlerin mükafatlandırılacağına dair ayetler onları teselli ediyor ve onlara güç veriyordu (en-Nisâ 4/13; en-Nûr 24/51-52). Kur'an insanların geçmiş kavimler gibi isyan etmeyip yaratıcı ile itaate dayalı bir ilişki içinde olmasını emreder. Geçmiş kavimlere gönderilen peygamberler ile Hz. Peygamber ve kendisine inananlar aynı zorluklarla karşılaşmışlardır. Mekke Müşriklerinin olumsuz tavrı Hz. Peygamber'in İslam'ı yaymaya başladığı anda ortaya çıkmıştır. Bu tavır sadece İslamiyet'e karşı olmayıp, Hz. Peygamber ve ona inananlara da karşı bir tavidir. Hz. Peygamber ve yanındakiler Mekke'de İslamiyet'in yayılmasıyla türlü baskı, işkence ve eziyete maruz kalmışlardır (Önkâl- Özel, 1998, 462-466).

Müslümanlar için büyük bir mahrumiyet dönemi olarak nitelendirilen Boykot Dönemi'nde İslam'ın yayılmasına karşı koyan müşrikler Müslümanlara türlü eziyetler ediyorlardı. Baskı, iftira, hakaret ve işkencelerin en yoğun olduğu Mekke döneminde Müşriklerin Müslümanları sindirmek için yaptığı tüm baskılar etkisiz kalıyordu. Bütün baskılara rağmen statükoyu koruyamıyor, nüfuslarını muhafaza edemiyor, kendilerine karşı olan tavra mâni olamıyorlardı. Çünkü Kureyşliler'in yaptığı baskı ve yıpratma politikalarına karşı, Hâşimoğulları birlikte hareket ediyordu. O dönemki toplum yapısı kabile asabiyetine dayalı olduğundan ötürü bütün bir kabileyi karşısına almak istemeyen Kureyşliler, asabiyetinin ortaya çıkardığı toplumsal bilincin o dönemde en büyük tehdit unsuru olduğu çok iyi biliyordu (Çonkor, 2015, 31-34). Kabile birlikteliğini bozmak isteyen Kureyşliler toplum üzerinde çeşitli yaptırımlar uygulayarak birlik olmalarına engel olmaya



çalışıyorlardı. İnananların yanında inanmayıp asabiyet duygusu ile hareket edenlerin de yer aldığı bu topluluk boykot dönemindeki tüm sıkıntı ve zorluklara karşı sabırlı davranmışlardı (el-Bakara 2/214). Boykot döneminde yaşanan zorluklara karşı tepkiler incelendiğinde bireysel tepki olarak mücadele etmenin bir ürünü olarak sabır, tahammül, azim duygularının ön plana çıktığını; toplumsal olarak ise asabiyet duygusunun meydana getirdiği toplumsal bir iradenin, direncin ve bilincin var olduğunu görmekteyiz. Toplum yapısının kabile asabiyetine dayalı olmasından dolayı ortaya kolektif bir davranış çıktığını söyleyebiliriz. Hedefe yönelik olup, pek çok insanı kapsayan, insanların hedeflere ulaşmak için iş birliği içine girdiklerinde ortaya çıkan davranış biçimi olan kolektif davranış (Le Bon, 1972, 29), boykot döneminde Hâşimoğulları'nın ortaya koyduğu duygusal niteliğe bağlı bir davranıştır.

Başlarına gelen musibetlere sabredenler için dünya ve ahiret hayatında mükafatlar vardır. Nitekim her zorluğu takip eden bir kolaylık mutlaka vardır (el-İnşirâh 94/5). Bu mükafatların en büyüğü ahirette cehennem azabından kurtulup, cennete girmektir (el-Furkan 25/75). Kişi karşılaştığı zorluk ve sıkıntılara direnç gösterip, sızlanmadığında ise zorluklarla başa çıkmak güçleşir. Zıtlıkları sabır kavramıyla kontrol ederek psikolojik bir güç elde edilebilir, olaylara karşı farklı bir bakış açısı ile bakma gücü kazandırabilir.

Mümin toplumların başlarına geleni sızlanmadan, şikâyet etmeden kabul etmeleri, boyun eğmeleri tahammül etme manasına gelmez. Onlar kalplerinde bulunan iman ve kendilerine misaller bulunan Kur'an rehberliğinde musibetlere isyan etmeyi değil sabretmeyi tercih etmişlerdir. Sabretmek tercih edilen bir durumken tahammül etmek zorunlu bir durumdur. Sabır ve tahammül birlikte veya birbirinin yerine kullanılabilen anlamdaş iki kavram olarak karşımıza çıksa da aslında hem anlamsal hem de psikolojik işleyiş açısından birbirinden farklıdır. Bilişsel süreç tahammülde daha pasifken sabırda problem çözmeye yönelik bilişsel süreç daha aktiftir. Zorluklar karşısında sabırda bilinçli bir tercihle gönüllü bir dayanma, direnme varken; tahammülde zorunlu bir katlanma söz konusudur. Yani sabırda aktif bir direniş görülürken tahammülde zoraki bir davranış görülmektedir. Nitekim zorluğa göğüs gerip, sükûnetle karşılayarak çözümü için çaba sarf etmek manasına gelen sabır, var olan duyguları bastırarak kişiyi depresif bir hale sokmanın aksine duyguları kontrol edebilme yeteneğidir (Doğan & Gülmez, 2014, 267).

### **Teslimiyetçiler**

Teslimiyet; kadere boyun eğmek ve başa gelen olayları arka planındaki sebebi sorgulamadan kabul etmek anlamına gelir. Aklın bazen devre dışı kaldığı bir iman ve sevgi işi olan teslimiyet; akli iptal etmek değil, akli aşan konuları herkesten daha iyi bilen rehberliğine güvenerek kullanmak demektir. Kulluk söz konusu olduğunda teslimiyet olmazsa olmaz bir şart olarak karşımıza çıkar. Kul eğer teslim olamamışsa, en ufak bir zorluk, musibet anında akli nefsine uyararak itaatsizliğe gerekçeler üretir. Ancak Allah'tan gelen emirler konusunda koşulsuz itaate ulaşmış kararlı bireyler şaşırıp bocalamadan kulluklarını her durumda sürdürebilirler (Doğanay, 2019,140).

Bireyin veya toplumun kendi gücünü aşan zorluklarla karşılaşması durumunda ortaya çıkabilecek anlamlandırma arayışında, zorlukların nedenlerini veya çözümlerini her şeye gücü yetene atfetmesi teslimiyet ve tevekkül kavramlarıyla ifade edilebilir. Nitekim tevekkül insanın kendi etki dairesinde üzerine düşeni yaptıktan sonra sonucu Allah'a havale etmesi ve olanı içselleştirerek kabullenmesi anlamında olup bireyin sabır sürecini

ifade etmektedir. Tevekkül, kaygı ve endişe düzeyini azaltıp, insanın acziyetini sonsuz bir kuvvete, fakirliğini nihayetsiz bir zenginliğe, gelecek belirsizliğini netliğe ve teslimiyete dönüştüren, en genel anlamda insan psikolojisine sükûnet veren psikolojik bir yapıdır (Karataş-Baloğlu, 2019, 111). Pro-aktif bir pozisyon olan tevekkül; Kur'an'da pek çok ayette yer alan, zorluklarla karşılaşma anında tavsiye edilen bir tutumdur.

Zorluklar karşısında bir teslimiyet örneği olan hicret hadisesinde Müslümanlar müşriklerin baskılarından kısmen de olsa kurtulmak için Mekke'den Medine'ye göçmüşlerdi ancak hicretin ilk yıllarında da Medine'de putperestlerin baskıları altında kalmışlardı. O dönemde Müslümanlar can ve mal kaybı ile sınıyor, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalıyorlardı. Ancak onlar tüm musibetlere karşı sabırlı davranıp direniyor, güven ve teslimiyet duygusuyla hareket ediyorlardı. Müminlerin musibetler karşısındaki tutumu Kur'an'da şu şekilde geçmektedir "*Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, "Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz" derler*" (el-Bakara 2/156). Yani müminler başlarına bir musibet geldiğinde istircâ ederler. İstircâ eden; Allah'tan her ne gelirse gelsin razı olan, Allah'ın hiçbir hükmüne itiraz etmeyen, teslimiyet gösteren kimse olarak nitelendirilmektedir. Müminlerde bu kimselerdendir. Başlarına bir musibet geldiğinde sabırlı olurlar ve istircâ ederler (Karagöz, 1996, 94).

Kur'an'da insanlara bazı tavsiyelerde bulunulmuş ve bunlara göre tutum ve davranışlarda bulunması öğütlenmiştir. Zorluklar karşısında toplumların tepkilerinden sabır temelli davranış tipleri olarak tasnif ettiğimiz sabır ve teslimiyet tutumu, çevreden gelen uyarıcıların etkisiyle davranışa dönüşmüştür. Tutum, yaşantılar ve deneyimler sonucunda meydana gelen insanların davranışlarını yönlendiren, belirli bir objeye ya da kimseye karşı ruhsal ve zihinsel bakımdan hazır oluş veya vaziyet alış biçimidir (Güney, 2009,121). Olumsuz durumlarla, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan toplumların sabır ve teslimiyet tutumu çevreden gelen baskı ve uyarıcılar sonucunda oluşmuştur. Olumlu başa çıkma yöntemi olarak nitelendirilen teslimiyetçi anlayışta birey kendi üzerine düşeni yaptıktan sonra nihai sonucun ilahi takdire bağlı olduğunun bilincinde olup bu psikolojik hal aracılığıyla başına geleni rıza ile karşılayabilmektedir. Nitekim hicret hadisesinde zorluklarla karşılaşan toplumların tepkileri de bu şekildedir. Sabır temelli davranış tipleri altında zorluklar karşısında toplumların tepkilerini incelediğimizde sabır süreçlerinde tahammül, kabullenme, rıza, teselli gibi tutumlar içerisinde olduklarını, dini yakarışlarını bu çerçeve etrafında şekillendirdiklerini ve zorluklar karşısında eylemsel olarak sürekli kollektif bir bilinç ile dayanışma, birlik ve beraberlik içinde olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim insan teslimiyetin faydasını toplum hayatında dayanışma ve yardımlaşma ile görebilir. Bireyler bu tip olaylarda arayış içinde olduğundan birlik içinde hareket etmeleri yeri geldiğinde hicret etmeleri, içinde buldukları kaygılı durumda onlara ruhî rahatlık ve güven sağlayabilmektedir. İnsanoğlunun karşılaştığı olayları anlamlandırma çabası kendi kontrolü dışındaki olayların nedenlerini bazı sebeplere yüklemesi ve bazı sebeplere dayandırması ile belirginleşir (Küçükcan ve Köse 2000, 154). Sabır ve teslimiyette ortaya çıkan yükleme kuramının temel mantığı, başa çıkamadığımız durumları açıklarken kendimiz dışında, kontrol edemediğimiz bir merkeze yükleme yaparak düşünsel sorgulamamızı neticelendirmemiz ve psikolojik olarak rahatlamamızdır. İnsan tabiatüstü güçlere yükleme yaparak, başa çıkamadığı olayların ağırlığından kurtularak, ruh sağlığını olumlu yönde desteklemektedir (Kartopu, 2013, 258).



## İsyan Temelli Davranış Tipleri

### İsyan Edenler

İsyan kavramının Kur'an'daki karşılığı olan "mâsiyet" kavramı sözlükte itaatten ayrılmak, boyun eğmemek, uyum sağlamamak manasına gelmektedir (Topaloğlu, 2021). Genel itibariyle isyan, insanın içinde bulunduğu halden memnun olmayıp şikâyet etmesini ifade eder. Topluların tarihsel gelişimi göz önüne alındığında insanın insana, insanın yaratıcıya ve insanın kendisine isyanda bulunduğu görülür (Öner, 2016, 49). İnsanın zaaflarından biri de karşılaştığı zorluklar karşısında tahammülsüz olup, şikâyet etmesidir. Ancak kişinin yaradılışında bulunan bu zaafı değiştirmek kendi elindedir. Kişinin kendisine bir musibet isabet ettiğinde isyan etmek, şikâyet etmek, sızlanmak olumsuz bir tavır olarak kabul edilir (Temizkan, 2012, 53-61).

Kur'an'ın vahiy sürecinde toplumlar sosyal bağlamda isyan ve itaat ikiliği yaşayarak ayrılığa düşmüştür. Halbuki İslam inancına göre bir topluma gönderilen vahyin amacı o toplumu düzeltmek, bütünleştirmektir. İnsanın iradesiyle gerçekleşen isyan kavramı hem yıkıcı ve olumsuz hem de yapıcı ve olumlu bir manaya gelmektedir. Kavram teolojik olarak ele alındığında iyi bir şeyin engellenmesiyle olumsuz ve yıkıcı bir manaya gelirken, kötü bir şeyin engellenmesiyle olumlu ve yapıcı bir manaya gelmektedir. Nitekim isyan ve itaat ikiliğinin bahsedildiği Kelime-i Tevhid'de yer alan "*Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir*" ifadesiyle insanın seküler, yapay ilahlara isyan ederek; eşi benzeri olmayan yaratıcıya itaat etmesi belirtilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere isyan kavramı tamamen olumsuz bir kavram olmayıp bazı durumlarda olumlu bir kavram olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Kur'an'da zikredilen gruplar arasında yolunu şaşırان pek çok kavimden ve onlara gönderilen peygamberlerden bahsedilmiştir. Peygamberler gönderildiği toplumu Allah'a ve kendisine itaat etmeye, isyandan uzak durmaya davet etmişlerdir. Allah'a ve elçisine isyan etme hususu Kur'an'da pek çok ayette karşımıza çıkmaktadır (el-Mücâdele 58/9; el-Ahzâb 33/70). Nitekim her peygamber yaptığı tebliğ karşısında çeşitli tepkilerle karşılaşmıştır. Kavimler kendilerine gönderilen peygamberleri kendi inanç ve değerlerinin karşısında durduklarından dolayı yalancılıkla, delilikle itham edip onları "isyan eden" olarak nitelendirilmişlerdir (Şahin, 2006, 36-62). Halbuki peygamberlerin toplumların yanlış inançlarına isyan etmesinin amacı Allah'a itaate davettir.

Hız. Musa Firavun ve halkına tebliğ için gönderilmişti. Tebliğ karşısında yalancılıkla, sihirbazlıkla, delilikle itham edilmiş ve isyan eden olarak nitelendirilmişti (Ta ha 20/56; eş-Şuarâ 26/27; el-İsrâ 17/101; Yûnus 10/76; el-Mü'min 40/24). Hız. Musa'ya inanan ve onun yolunu tercih edenleri ise şiddetli zulüm ve işkencelerle tehdit ediyor, korku salarak otoritesini tahkim ve devam ettirmeye çalışıyordu. (el-A'râf 7/123-124). Bireyi pasif görüp tüm kontrolün kendi elinde olduğu düşüncesiyle otoritesini sağlamlaştırmak için her türlü tehdit ve zulmü benimseyerek adeta bir hakimiyet mücadelesi içindeydi (el-A'râf 7/123). Hız. Musa'ya inananların en korkunç işkenceler karşısında bile inançlarından vazgeçmemeleriyle bireyi pasif gören Firavun yanılmıştır. İnsanlar genellikle emirler vererek ya da propaganda yaparak veya güç kullanarak karşındakilerin duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmeye yönelirler (Güney, 2009,159). Nitekim Firavunun karşılaştığı zorluk karşısındaki tutumu da bu şekildedir. Statüsü ve rolünün verdiği güce dayanarak emir ve yasakların kaynağını kendisi görerek yetkili başka kimse olmadığını tüm yetki ve

kudretin kendisinde olduğunu iddia eder. O, inananları imanlarından döndürmeyi bir zorluk olarak görüp, güç kullanarak, tebliğ sürecindeki mucizeleri inkâr ederek, itaatten ayrılıp isyana başvurarak bu zorluğu aşmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Firavun ve halkı kıtlıkla, bela ve musibetlerle sırandıkları halde (el-A'râf 7/130,131) kibirli davranmış isyan eden bir toplum olmayı sürdürmüşler sonunda da helak olmuşlardır.

İsyanın zıddı olan itaat kavramıyla ilişkili bir kavram olan sabır ile ilgili ayetlerden yola çıkarak inkarcıların musibetler karşısında tavrının olumsuz yönde olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'daki pek çok ayette geçmiş kavimlerin isyankârlık, azgınlık ve taşkınlıkları yüzünden helak edildiği sonraki kavimlere örnek olarak gösterilmiştir. Hz. Nuh ve onu sapkınlık içinde gören kavmi (el-A'râf 7/60), Hz. Hûd ve onu yalancılıkla itham eden Âd Kavmi (el-A'râf 7/66), Hz. Şuayb ve büyüklük taslayan Medyen halkı (el-A'râf 7/ 88) isyan ve inkâr içinde helak olanlardır. İnkarcılar başlarına gelen musibetler karşısında hep olumsuz tavır takınmış, ibret almamış, sınanmalarına karşılık sabırsız davranmışlardır (et-Tevbe 9/126). Bazıları yoksulluk ve sıkıntılarla sınanırken bazıları da nefislerinin kin, kıskançlık gibi olumsuz duygularına kapılıp delaletle sapmışlardır. Allah onlara af dilemeleri için geçim derdi, hastalık gibi sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Ancak onların kalpleri katılaştığı için yaşananlardan ibret almamış, bunları normal olaylar olarak nitelendirerek batıl yönde ilerlemeye devam etmişlerdir (el-En'âm 6/43; el-A'râf 7/94-95). Kur'an'da sabırsızlık/ tahammülsüzlük "helû" kelimesi ile bahsedilip; yılgınlık gösterme, ümitsizliğe kapılma, sızlanma, yakınma gibi insanın yaratılışında var olan olumsuz özellikleri ifade eder. İnsanın tabiatında onu isyana sevk edecek aç gözlülük, doyumsuzluk, tez canlılık, sabırsızlık, tahammülsüzlük, usanma ve yakınma gibi olumsuz bazı özellikler vardır. İnsan başına bir sıkıntı, musibet geldiğinde sızlanır, umutsuzluğa kapılır (Karaman- Kaya, 2016, 458). İnsanın bu özelliği Kur'an'da şu şekilde ifade edilir: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatla yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur" (el-Meâric 70/19-20).

Sabırsızlığın zıddı olan acelecilik hızlı hareket etmek, her şeye vaktinden önce sahip olmak, elde etmeye çalışmak manalarına gelir (Ragıb, 2012, 3232). Fitratında acelecilik olan insan karşılaştığı olaylarda aceleci davrandığında olumlu/olumsuz sonuçlar meydana gelir. Zorluklar karşısında sabırlı olmak yerine aceleci davranıldığında kötülüğe davetiye çıkarılmış olur. Sabırsız davranıp aceleyle içinde bulunduğu durumdan kurtulmak isteyen insan başarısız olduğunda ümitsiz bir ruh haline girebilir (Temizkan , 2012, 54). Sabırsızlık, acelecilik ile ilgili Kur'an'daki en önemli olaylardan olan Uhud Gazvesi yalnızca bir meydan savaşı değildir. Aynı zamanda insanın nefsiyle, vicdanıyla olan savaşıdır. Uhud Gazvesi'nde bir yandan sabır, tevekkül, teslimiyet kavramlarını üst seviyede görülürken diğer yandan gaflet ve zaafılar ile büyük imtihanların meydana gelişi görülmektedir. Savaş esnasında bazı okçuların sabırsız ve aceleci oluşunun sonucu yenilgi ile sonuçlanan Uhud Gazvesi sadakat ve sebat imtihanıdır. (Kutub, 2016, 180-198). Uhud Gazvesi'nde bir grup insanın birlikte hareket edip savaş meydanında zorluklar karşısında sabırsız ve aceleci davranışı içgüdüleriyle hareket ettiklerinin göstergesidir. İnsan kalabalık içinde içgüdüleriyle hareket eder. Grup içindeyken davranışlarından dolayı kişisel bir sorumluluk hissetmez. Toplumsal bulaşma süreciyle birlikte bu fikirler ve duygular hızla yayılır (Le Bon, 1997, 17). Aynı zamanda kalabalık dürtüleriyle hareket eder, karar verirken aceleci



davranır, meselenin önünü arkasını düşünmez, sorumluluk duygusu taşımadığından da kendi gücünün bilinciyle sürüklenmeye hazırdır (Hogg- Vaughan, 1997,460).

İsyan ve itaat kavramları ilk insan ile ortaya çıkıp kıyamete kadar sürecek kavramlardır. Bu iki kavram hem insan ve yaratıcıyla hem de toplumla iç içedir. Kur'an'dan hareketle ilk yaratılan insan olan Hz. Âdem şeytana isyan ettiğinde Allah'a itaat etmiş; şeytana itaat ettiğinde ise Allah'a isyan etmiştir diyebiliriz (el-Bakara 2/36-37). Kur'an-î kavramlar olan isyan ve itaat kavramları müslim- gayrimüslim tüm toplumlara hitap ederken aynı zamanda da Müslüman bireyin/ toplumun dünyasını biçimlendirmektedir. Çünkü Allah'ın istediği gibi bir insan olup onun istediği gibi bir yapı tesis etmenin yolu, O'nun muradına uygun olmayana isyan edip uygun olana itaat etmekle mümkün olur. İsyan ve itaat kavramları birbiri için alternatif olan iki kavramdır. Aynı zamanda birbirini olumlu yahut olumsuz halde ortaya çıkaran bir ikiliktir. İnsana gönderilen vahiy ile doğru ilişki kurulması neticesinde bir toplum hem isyan eden hem de itaat eden olarak nitelendirilebilir. Her iki kavramın da toplumda var olması kaçınılmaz bir durumdur. Dolayısıyla mümin bir toplum şeytan ve nefsine isyan içinde olurken Allah ve sünnetullah'a da itaat içinde olmaktadır. İnkârcı toplum için ise durum tam tersidir.

### Şikâyet Edenler

İnsanın zaaflarından biri de karşılaştığı zorluklar karşısında şikâyetçi olmasıdır. İnsanlar genelde karşılaştığı sıkıntılı süreçlerde tahammül etmez, sızlanarak şikâyetlerini dile getirir. İslami kültürde zorluklar karşısında şikâyetçi olup sızlanmak yerine, çekilen acıların olgunlaşmak için bir fırsat olarak görülmesi tavsiye edilir. Başına geleni sorgulamaktan ziyade sınanmaya tabi tutulduğunun bilincinde olan birey acının dağıladığı yerin ego denilen yüzeyden uzaktaki derinliğin içinde kendimizi bulacağımız bir yer olduğu düşüncesini geliştirmeye başlar (Yapıcı & Doğanay, 2019,122). Nitekim Gazali (1975,141) sabrın fazilet bakımından en alt derecesinin zorluk anında şikâyet etmemek olduğunu, bundan daha faziletlisinin ise içinde bulunduğu zor duruma razı olup şükretmek olduğunu vurgular.

İnsan fitratı gereği iyi şeyleri istemekten usanmaz, başına kötü bir şey geldiğinde de şikâyet eder, ümitsizliğe, karamsarlığa kapılır. İnsanın bu karakteri Kur'an'da "*Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır*" (Fussilet 41/51) şeklinde zikredilip Mekke müşriklerin üzerinden bir karakter tanımlaması yapılmıştır. Mekke müşrikleri dünyaya karşı açgözlü olmuş bela ve sıkıntı ile karşılaştığında dayanıksız davranmış, ümitsizliğe kapılmış, rızıklarında daralma olduğunda sabretmesi gerekirken haksızlığa uğradığı iddiasında bulunarak yakınıp sızlanmış ve şikâyet etmişlerdir (el-Fecr 89/16).

Kur'an'da başa gelen zorluklara şikâyet etmemekle ilgili peygamberlerin hayatlarından örnekler verilmiştir. Peygamberler hayatlarında pek çok zorlukla karşılaşmıştır. Hz. Yakub oğlunun ölüm haberi ile sınanmış, Hz. İbrahim yıllarca beklediği oğluna kavuşunca onu kurban etmekle sınanmış, Hz. Eyyüb geçirdiği ağır hastalık sürecinde servetini, ailesini kaybetmekle sınanmış, Hz. Hacer çöl ortasında terk edilmekle sınanmış, Hz. Muhammed müşriklerin baskı ve zulümleriyle sınanmış fakat hiçbiri şikâyet ve isyanda bulunmamış, sabır ve tevekkül ile Allah'a sığınmışlardır. Onlar seçilmiş olmanın, cennetle müjdelenenmenin kibrine kapılmayıp birçok sıkıntıya katlanmış asla şikâyetçi olmamışlardır (Sarıkaya-Şeren, 2017, 86). Şikâyet etmenin zıddı olarak kabul



edebileceğimiz tevekkül hali insanın sebeplere müracaat etmesinden sonra ortaya çıkan duruma rıza göstermesi, olumsuz dahi olsa şikâyet etmemesi, birçok boyutta olumlu yansımaları olan manevi bir kaynaktır (Karataş- Baloğlu, 2019,111).

İnsan imtihan için yaratılıp dünyaya gönderilmiştir. Dünyada insanların güzel işler yapma hususunda birbirleriyle rekabet etmelerini sağlamak, kimlerin daha güzel davranışlarda bulunacağını ortaya çıkarmak için hayatın ve ölümün yaratıldığı bildirilmektedir (el-Mülk 67/1-2). Yaşamının inişli çıkışlı olmasının sebebi bu yüzdendir. Allah kullarını uyarı mahiyetinde musibetlerle, zorluklarla, sıkıntılarla sınıdığı gibi nimetlerle de (mal, can, evlat, zenginlik makam, statü vb.) sınamaktadır. Birey ve toplumun tekamülü için bazı zorluklarla karşılaşılabilir. Burada alınan tavır zorluğun derecesini değiştirebilir. Zorluğa karşı sabır temelli davranış tipleri içerisinde bulunduğunda zorluğun derecesi azalabilirken, isyan temelli davranış tipleri içerisine girildiğinde içinden çıkılmaz bir hal alabilir. Kur'an'da imtihan olarak geçen sınanma hali kulun manevi derecesini yükseltmesi için bir araçtır. İmtihanlar birey ve toplumların ahlaki ve manevi yönden olgunlaşmasını, olumlu yönde gelişmesini ve değişmesini sağlamaktadır. İmtihandaki amaç zorluklardan etkilenen bireyin veya toplumun sabrederek bu denenmeyi ruhsal bir gelişme ve arınma fırsatı olarak görüp göremeyeceğini ölçmektir (Doğanay, 2019, 47). Sınanma sırf ilahi bir otorite ile olabileceği gibi insanlar vasıtasıyla da psikolojik veya fiziksel olarak meydana gelebilir. İnsan maruz kaldığı psikolojik veya fiziksel şiddet karşısında çeşitli tutumlar sergilemektedir. İnsanların başlarına gelenleri musibet olarak görmeleriyle veya algılamalarıyla farklı tutumlar meydana gelmiştir. İnsanın bu tutumlarını toplumsal musibetler üzerinden ele alarak ve ayetlerle ilişkilendirerek açıklamaya çalıştık. Bazılarının musibetleri anlamlandırma yoluna gidip sabrettiklerini ve teslimiyetçi davrandıklarını; bazılarının ise anlamlandırma gayretine girmeden aceleci davranarak isyan ve şikâyet ettiklerini söyleyebiliriz.

### **Tartışma ve Sonuç**

İnsanlar hayat akışı içerisinde kendilerine göre çeşitli zorluklarla karşılaşabilirler. Her insan karşılaştığı zorlukları kendi özüne göre algılayıp anlamlandırdığından dolayı farklı tepkiler ortaya çıkabilir. Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim bağlamında toplumların zorluklar karşısındaki tavır ve tutumları araştırılmıştır. Kur'an'da yer alan kıssalardan, toplumsal olaylardan yola çıkılarak bu olgular tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin hem olumlu hem de olumsuz nitelikte olabileceği görülmüştür. Zorluklar karşısında toplumların tepkilerini sabır temelli ve isyan temelli davranış tipleri olarak iki başlıkta tasnif ettiğimizde, inanan toplumların Kur'an ve peygamberler rehberliğinde musibetlerin sebebini anlamlandırmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bunun sonucunda bazen pasifçe teslimiyetçi bir tavır sergilendiğini bazen de mücadeleci, aktif bir tavırla sabredildiğini belirtebiliriz. Bu tip davranışlar zorluklar karşısındaki sabır temelli olumlu tepkiler olarak nitelendirilebilir. Aksi durumda zorluklar karşısında toplumların isyan temelli olumsuz tepkiler içinde bulunduğu, zorluğu anlamlandırma çabasında olmadan bir an önce kurtulmak gayesiyle aceleci davranarak isyan ya da şikâyetle buldukları görülmüştür. Bu tutumlarının sonucunda ise karşılaşılan zorluklarla başa çıkabilmenin aksine toplumun olumsuz tutumu veya hatalı



davranışlarının bir sonucu olarak bir cezalandırma, itibarsızlaştırma, helak vb. durumlar meydana gelmiştir. Kur'an'da toplumların helak olmasının sebebi insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri olarak nitelendirilmiştir (el-Bakara 2/195; er-Rûm 30/41). Buna göre insanlar hatalı davranışlarının, yaptıkları haksızlıkların sonucunda toplumsal olarak kendilerini helak olmaya sürüklemektedirler. Topluların olumlu/ olumsuz tepkileri topluları oluşturan bireylerin farklı bakış açılarından, psiko-sosyal durumlarından kaynaklanmaktadır. Tepkilerin sonucunda meydana gelen cezalandırma ya da mükafatlandırma durumu da toplumu oluşturan bireylerin kendi iradeleriyle seçtikleri tercihlerden kaynaklı olmaktadır.

Kur'an'a göre insanın musibet olarak algıladıklarıyla başa çıkması bireylerin sabırlı olmasıyla mümkündür. Her şerde bir hayır ve her hayırda bir şer ayeti mucibince inanan toplular Kur'an'ın rehberliği ile musibetlerin sebebinin bilebilir ve çözüm yolunu bulmak için çaba içine girebilir. Kur'an'da kurtuluşa erenler olarak nitelenenler, başlarına gelen zorlukları olumlu başa çıkma tekniğiyle hayra yorarak sorumluluk üstlenmiş, sabretmeyi, teslimiyet göstermeyi tercih etmişlerdir. Zorluklarla mücadele etmenin ilk adımı olan sabır vazgeçilmez bir psikolojik güç vasfındadır. Mücadele ile içedir, çaba ile elde edilir. Güçlüklerin üstesinden gelebilmenin neticesinde insana rahatlık veren, kemâle ermenin sırrını öğreten sabır aynı zamanda insanın yaşam olayları karşısında negatif süreçlerden pozitif süreçlere yönelişini sağlar (Doğan, 2016, 60). Sabrın içeriğinde aktif bir mücadele ve yapılan hatalardan ders çıkartma farkındalığı olması önemlidir.

İnkâr eden toplular ise Kur'an'ın önderliğine ve peygamberlerin verdikleri bilgilere, kendilerinden önce zorluklarla sınananlara rağmen başlarına gelen her türlü zorlukla mücadele etmek yerine şikâyet ve isyan etmeyi tercih etmişlerdir. Buna göre başlarına gelen zorluklarla karşılaştıklarında olumsuz başa çıkma yöntemi olarak nitelendirebilecek şekilde Allah'tan ümidi kesmiş, sorumluluk kabul etmemiş, mücadele etmeyi de tercih etmemişlerdir. Sonucunda da isyan veya şikâyet hali içinde olmuşlardır.

İnsan hayatının düzenini bozan olumsuzluklarla mücadele etme hususunda gücü sınırlı bir varlıktır. Zayıf ve muhtaç olan insan, fitratı gereği kendisinden yüce ve güçlü olana sığınma ihtiyacı hissedebilir. Bireyler ve toplular zorluklarla olumlu şekilde başa çıkmanın anahtarı olan sabır ile ilgili olarak çeşitli tutumlar sergilemişlerdir. Aynı zamanda Kur'an'da zorluklar karşısında ortaya çıkan tepkileri incelediğimizde olumlu yönde bireysel/toplumsal bir iradede söz edebiliriz (el-Enbiyâ 21/83; Yûnus 10/83; el-Bakara 2/156,214; el-Kehf 18/10). Zorluklara karşı sabredebilmek iradesi güçlü kişilerin özelliğidir. Kur'an'da kurtuluşa eren bireylerin zorlukları problem olarak görmektense çözüme odaklandıkları söylenebilir. Toplumsal açıdan sabır kavramını ele aldığımızda zorluklar karşısında toplumların özellikleri; teslimiyet, tevekkül, hayra yorma, olumlu düşünme, dua etme, anlamlandırmaya çalışma, mücadele etme, iradeli olma, sorumluluk üstlenme, ibret alma, sonsuz bir güce sığınma, destek arayışı içinde olma şeklinde sıralanabilir. Topluların zorluklar karşısındaki bu özelliklerinin sonucunda meydana gelen ise Kur'an'da da zikredildiği gibi dünya ve ahirette mükafatlandırılma, ödül, başarıdır. Tüm bu olumlu özelliklerin yararları incelendiğinde toplumun öznesi olan bireyde ruhsal bir rahatlama, olgunlaşma, güçlenme görülür, psikolojik güç ve olaylara farklı bir bakış açısı elde edilir. Toplumsal manada ise zorluklar karşısında birlik ve beraberliğin meydana getirdiği dayanışma olgusu ortaya çıkar. Toplumsal açıdan isyan kavramını ele aldığımızda ise toplumların özelliklerini; kötü algılama, şerre yorma,

acelecilik, tembellik, musibeti hafife alma, sorumluluk üstlenmeme, mazeret bulma, umutsuzluğa düşme şeklinde sıralanabilir. İsyân temelli davranış tipleri sergileyen toplumların bu özellikleri sonucunda meydana gelenler ise Kur'an'da başarısızlık, helak olma, itibarsızlaşma, cezalandırılma olarak belirtilmektedir. Bu olumsuz özellikler bireyin başa çıkma sürecini zorlaştırır, onu güçsüzleştirir, hayat memnuniyetini azaltır. Bu durum kişinin kaybetmesi olarak adlandırılıp, kendini gerçekleştirememesi ve nefesine yenik düşmesi olarak nitelendirilebilir. Fromm (1994, 42-43), insanın kendini gerçekleştirme imkânı ortadan kalktığında kendini kaybedebileceğini, isyan eğilimine gireceğini söylemektedir.

Kur'an'da zorluklar karşısında toplumların tepkileri, davranışları yalnızca tutumlarının etkisiyle meydana gelmeyebilir. Çevreden gelen uyarıcıların, baskıların da tutumlar ve davranışlar üzerinde payı büyüktür. Müşriklerin müminlere olan etkisi tam da böyledir. Onlar sosyal bir etki uygulayarak karşındakileri uyma davranışı içine sokmaya çalışmışlardı (el- A'râf 7/123- 124, Bürûc 8/ 4-10). İnsan sosyal bir varlık olduğundan dolayı toplu halde yaşama arzusu içindedir. Aynı tutum ve inançlar insanlar arası benzerlik oluşturur ve bu benzerlikler sebebiyle toplu halde yaşama gerçekleşir. Toplu halde hareket etme yani kolektif davranış insanların ortak hedefe karşı iş birliği içinde hareket etmesidir. İnsan tek başına zorluklara karşı koyamayacağı gibi, yalnız yapamayacağı şeyleri grup halinde rahatlıkla yapabilir (Güney, 2009, 159; Fromm, 1994, 65). Zorluklar karşısında toplu halde hicret de bu şekildedir. Buna göre bireyin temasta olduğu kişilerle, durumlarla ya da gruplarla ilişkili olarak tutumlar oluşturabileceğini söyleyebiliriz. İnsanların tutumlarını, davranışlarını, etkileyen çevresel uyarıcıları Fromm toplumsal özyapı olarak adlandırmıştır. Toplumsal özyapı (karakter), insanları toplumlarının eylemde bulunmaları gerektiği gibi bulunmaya, düşünmeleri gerektiği gibi düşünmeye zorlar (Fromm, 1989, 105). Freud'a göre ise insanın özneliği nesnel etkenlerce belirlenir. Nesnel etkenler insanın duygu ve düşüncelerini, eylemlerini belirlemektedir. Ancak ona göre insan bu nesnel etkenler karşısında çaresiz kalmayıp özgür bir insana dönüşebilir (Fromm, 1989, 119).

Kur'an'da toplumsal sınanma ile ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar sınanmanın birey ve toplumlar için kaçınılmaz bir süreç olup bu sürecin ayrıştırıcı, arındırıcı ve tekâmül edici bir özelliği taşımakta olduğunu ve bireylerin içerisinde buldukları şart ve konuma göre imtihanın farklılaşabildiği gibi toplumların da imtihan edildikleri alan ve boyutların şart ve konuma göre değişebildiğini göstermektedir. (Küçük,2006). Sınanma karşısında insanlar farklı hollere bürünebileceği gibi zorluklar karşısındaki farklı insan tipleri her bireyin kendine has bilinci, algısı ve duygusal yapısıyla ilgilidir. Değer yargılarıyla insanı şekillendiren ve bir kalıba sokan toplumun da bu süreçte başa çıkma adına olumlu veya olumsuz etkileri görülmektedir (Doğanay,2019). Toplumsal sınanmanın sonucunda meydana gelen mükafatlandırmanın veya cezalandırmanın insanların kendi iradeleriyle ve davranışlarıyla belirlendiği kıssalar yoluyla aktararak musibetlerin geliş sebeplerinde de insanın rolüne dikkat çekilmektedir (Karagöz,1996). A'râf 7/60,66,88; Rûm 30/9; Secde 32/26; Mü'min 40/82; Nahl 16/ 41; Âl-i İmrân 3/146; Nisâ 4/13; Nûr 24 51/52 ayetlerinde görüldüğü gibi bu kıssalar bizlere toplumların tepkilerinin sonuçlarını göstermekte ve sabredenlerin övülüp mükafatlandırıldığını, isyan edenlerin ise yerilip cezalandırıldığını bildirmektedir.



Çalışmamızda Kur'an'da zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin psiko-sosyal boyutları üzerinde durulmuştur. Zorluklar karşısında bireyin ve toplumun hangi tutumlara yöneldiğinin veya tavsiye edilen tutumun ne olduğunun yanı sıra zorluklar karşısındaki tepkilerin psikolojik ve sosyolojik boyutu ele alınmıştır. Toplumların tepki veya tutumlarının oluşumunda gerek psikolojik açıdan fitri yapılarının, duygularının, maneviyatlarının gerekse sosyal açıdan içinde buldukları çevrenin, toplumun da etkisi olmaktadır.

Sonuç olarak zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin Kur'an'ı boyutlarının sabretmek, teslimiyetçilik ya da isyan etmek ve şikâyet etmek üzerinde konumlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca toplumların tepkilerinin toplumu oluşturan bireylerin psikolojik durumları ve içinde buldukları psiko-sosyal durum etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunun yanında Kur'an'ın bireyin/toplumların zorluklar karşısındaki tavrının sabır temelli davranış tipleri etrafında şekillenmesi gerektiğini vurguladığı anlaşılmıştır. Zorluklar karşısında isyan ve şikâyet duygularına kapılmadan sabır, teslimiyet duyguları içinde olmanın bireyin ve toplumun tekamülünde önem arz ettiği söylenebilir.

### Kaynakça

- Abdulkadir er-Razi. *Muhtaru's-Sıhah*. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1996.
- Altıntaş, Halil- Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Basım, 2009.
- Atalay, Mehmet. *Kur'an'a Psikoloji İle Bakmak (Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak / Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Cevziyye, İbn K. *Sabredenler ve Şükredenler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Coşgun, Merve. *Kur'an Kıssaları Işığında İdeal Kişilik Modelleri ve İnsanın Karakteri*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çiftçi, Merve Betül. "Bir Kültürel Direniş Örneği Olarak Kur'an'da Ashâb-ı Kehf". *Journal of Analytic Divinity* 4/1 (2020), 319-332.
- Çonkor, Burhan. *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*. Ankara: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Demirci, Mehmet. "Kur'an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2002), 263-285.
- Doğan, Mebrure. *Sabır Psikolojisi Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2016.

- Doğan, Mebrure- Gülmez, Çiğdem. "Sabır Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 263-280.
- Doğanay, Süleyman. *Psikolojik Açından Hayatın Zorlukları Karşısında Dini İnanç ve Sabır: Nitel Bir Araştırma*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ekşi, Halil. *Başa Çıkma, Dini Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Eroğlu, Muhammed. "Ashâbü'l-Uhdûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fromm, Erich. *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten. İstanbul: Payel Yayınevi, 6. Basım, 1994.
- Fromm, Erich. *Toplum Psikolojisi*. çev. Kemal Saydam. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Fromm, Erich. *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*. çev. Necla Arat. İstanbul: Say Yayıncılık, 3. Basım, 1989.
- Gazzâlî. *Ihyau Ulumi'd Din*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Güney, Salih. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Nobel Yayınları, 2009.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmi Dergi* 43/2 (2007), 173-190.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Toplum Bilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1986.
- Hogg, Michael A.- Vaughan, Graham M. *Sosyal Psikoloji*. çev. İbrahim Yıldız- Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Izutsu, Toshiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem- Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayıncılık, 16. Basım, 2014.
- Karagöz, İsmail. *Kur'an'a Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1996.
- Karaman, Hayrettin- Kaya, Mustafa. *Kur'an Yolu Meali ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Kara, Necati. "Kur'an ve Sünnette Bela ve Musibet". *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 42-44.
- Karataş, Kasım- Baloğlu, Mustafa. "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 110-118.



- Kartopu, Saffet. "Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 238-260.
- Keskin, Hasan. *Kur'an'da Fitne Kavramı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zılâl-il Kur'an*. çev. Salih Uçan vd. İstanbul: Tayf Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Küçük, Ahmet. *Kur'an'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Küçükcan, Talip-Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2000.
- Lazarus, Richard S.-Folkman, Susan. *Stress, Appraisal And Coping*. New York: Springer Yayıncılık, 1984.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Önal, Recep. "Kur'an'da İmanı ve Ahlaki Bir Tavrı Olarak Sabır". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2008), 439-466.
- Öner, Ebru. "Nurettin Topçu ve Albert Camus'de Ahlak: İsyan/ Başkaldırı Ahlakı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (2016), 49-52.
- Önkal, Ahmet- Özel, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/462-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özsoy, Ömer- Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2005.
- Pargament, Kenneth. *The Psychology of Religion and Coping*. ABD: Guilford Press, 1997.
- Pinker, Steven. *The Blank Slate*. New York: Penguin Books, 2003.
- Ragıp, el İsfahanî. *Kuran Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Sarıkaya, Berat- Şeren, Zeynep. "İnsan Sorumluluğu ve Fillerine Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2017), 68-88.
- Sıcak, A.Sait. "Başa Çıkma Stratejileri Açısından Kur'an'da Hicret Realitesi". *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2018), 43-63.
- Smith, M.B. "Attitude change" *International encyclopedia of the Social Sciences*. 2/ 458-467. USA: Macmillan Library Reference, 1968.
- Şahin, İlhan. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Nübüvete Karşı Tepkiler ve Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Şentürk, Recep. "Kavim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şimşek, M.Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Tarhan, Nevzat. "Stres ve Sabır". *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/5 (1998), 44-47.

- Temizkan, Abdullah. *Kur'an'da Sabır (Hz. Nuh Örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Tok, Fatih- Kahraman, H.İbrahim. "Cahiliye'den İslam'a Sabır Kavramı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (15 Mart 2019), 87-116.
- Tokur, Behlül. *İmtihan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâsiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/77. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Tarihi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Webster, Merriam. *Merriam- Webster's Dictionary of Synonyms*. USA: Incorporated Springfield Massachusetts, 1984.
- Yapıcı, Asım- Doğanay, Süleyman. "Dini Başa Çıkma ve Sabır Bağlamında İnsan Tipleri: Nitel Bir Araştırma". *Bilimname* 40 (2019), 105-135.
- Yazır, M.Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2015.
- Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.
- Yüksel, M.Arif. "Kur'an'da İlâhî Sınama ve Sabır". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (20 Aralık 2020), 121-143.

